

»OTROŠKI BIDERMAJER« NA SLOVENSKEM

Marjana Kobe

Ljubljana

Spis obravnava recepcijo Schmidovega proznega vzorca za otroke, ki je prvi prenesel na Slovensko »otroški bidermajer« (Sengle). S tipološko, morfološko in motivno-tematsko analizo slovenskih posnetkov Schmidove matrice v prvem slovenskem mladinskem časopisu Vedež (1848–1850) dokazuje, da se je »otroški bidermajer« pojavil v slovenskem mladinskem slovstvu 19. stol. tako rekoč v čisti obliki, čeprav z zamudo.

“Children’s Biedermeier” in Slovenia. This article deals with the reception of Christoph Schmid’s prosodic pattern for children, which was the first to introduce children’s Biedermeier (Sengle) to Slovenia. Through a typological and morphological analysis and an analysis of motifs and themes in imitations of Schmid’s matrix in the first Slovene youth newspaper, Vedež (1848–1850), the author shows that children’s Biedermeier was introduced to Slovenia via youth literature in the 19th century in its pure form, so to speak, although with a delay.

Pojem »Kinderbiedermeier« uvaja F. Sengle v svoji sloviti monografiji *Biedermeierzeit*¹ in z njim označuje specifičnost besedne tvornosti za otroke, ki je na Nemškem in Avstrijskem nastala med letoma 1815 in 1848.

Sengle ugotavlja, da »Kinderbiedermeier« udejanja dve značilni težnji, ki prihajata do izraza v času bidermajerja: pisati za določeno ciljno skupino, in težnjo po prevzemanju literarnih vzorcev iz 18. stol., vendar v desekularizirani podobi.²

Z uvajanjem posebnega termina opozarja Sengle še na dve dejstvi: prvo je specifična funkcija, ki jo je besedna produkcija za otroško ciljno skupino imela v kulturi bidermajerja; drugo dejstvo, ki utemeljuje uvedbo posebnega termina, pa je vidno mesto oz. količinsko nespregledljivi delež, ki ga je v tem času mladinsko slovstvo zavzemalo v literarni ustvarjalnosti in s tem tudi v založniški dejavnosti, ki je s pridom izrabljala konjunktornost vsakršnih leposlovnih publikacij za mladino na tedanjem knjižnem trgu.³

Sociološke razloge za orisano stanje razbira Sengle iz duha restavracijskega časa, ki naj bi bil »ekstrem kinderlieb«, zazrt v družinsko življenje, naklonjen umiku v družinsko zasebnost; v njenih okvirih naj bi se vzgojna vnema odraslih razrasla do te mere, da je spodbudila pravi plaz specifične besedne proizvodnje za otroke z moralno- in verskovzgojno funkcijo.⁴

Med literarnimi vzorci, ki jih je »Kinderbiedermeier« prevzemal iz nemškega mladinskega slovstva 18. stol., je bil zaradi najmočnejšega naboja intencionalnosti deležen posebne pozornosti model moralnovzgojnega besedila z otroškim glavnim likom kot zgledom oz. svarilom vrstniškemu bralcu (Müller 1976, 110; Lang 1966, 15). Recepcijo tega razsvetljskega modela izpričuje Schmidov vzorec za otroke, ki je kot konvencija obvladoval ves sočasni nemški jezikovni prostor.⁵

Vzorec Chr. Schmidta je prenesel »Kinderbiedermeier« tudi na slovenska slovstvena tla: najprej s kategorijo proznega besedila, kakršno udejanjajo pisateljeve *Lehrreiche kleine Erzählungen für Kinder* (I. del 1824, II. del 1827), ki prevzemajo razsvetljski model moralne zgleadne zgodbe za otroke v tipološkem, morfološkem in motivno-tematskem pogledu.

Ko so te Schmidove kratke zgodbe po Slomškovi zaslugi prvič stopile na naša literarna tla kot *Prijétne pripovedi za otróke* (1832) in *Kratkočasne právlíce otrokam v' podvučenje* (1835), so se tudi na Slovenskem pojavile samo kot različica že znanega vzorca: nemški razsvetljski model, katerega so prevzemale, je bil na Slovenskem navzoč že od zadnje tretjine 18. stol. Najprej se je pojavil s Kumerdejevimi prevodi zglednih zgodb E. F. Rochowa v *Vodenjih za brati* (1778) in z zgledi istega vzorca Chr. F. Weisseja v prestavah J. Debevca (*Nov popravleni plateltaf*, 1794). Nadaljnjo linijo zgledeov tega reprezentativnega razsvetljskega vzorca in njegovih različic iz 18. stol. izpričuje prevodni repertoar posvetnega beriva, ki je zapolnjeval šolske in zunajšolske publikacije za otroke do vstopa Schmidove bidermajerske desekulizirane variante.⁶

Ta s prevodi v *Prijétnih pripovedih za otróke* in *Kratkočasnih právlících otrokam v' podvučenje* sprva ni spodbudila slovenskih posnemovalcev. Vzorec je ostal na Slovenskem neproduktiven do vznika prvega slovenskega mladinskega časopisa *Vedež* (1848–1850), če izvzamemo par osamljenih (verjetno) Slomškovih poskusov »prilik« z otroškim likom v almanahu *Drobtince* (za leto 1846).⁷ Šele v *Vedežu* dobi Schmidov vzorec poseben status in dáje ton celotnemu proznemu bloku časopisa: prvič, zato, ker imajo zgledi iz *Lehrreiche kleine Erzählungen für Kinder* v novih prevodih poglavitni delež v prevodnem repertoarju tednika, in, drugič, predvsem zato, ker je Schmidova različica zgleadne zgodbe z otroškim glavnim likom prav v *Vedežu* postala tvorna spodbuda izvorni slovenski prozni produkciji.

To ni naključje, saj je bil *Vedež* (1848–1850) nedvoumno zavezan tradiciji nemških literarnih in polliterarnih vzorcev iz 18. stol. in je konceptualno močno nihal med modelom nemškega razsvetljskega tednika za otroke iz 18. stol. in zgledi sočasnih nemških mladinskih časopisov.

V obeh različicah nemškega mladinskega časopisa je imela status osrednje prozne kategorije moralična zgledna zgodba, ki je z otroškim glavnim likom nedvoumno izpričevala svojo intencionalnost in hkrati potrjevala konceptualno naravnost časopisov na otroške bralce kot poglavitno ciljno skupino. (Kobe 1992, 51–75). Podobno držo razkriva uredniški koncept J. Navratila: tudi v proznem repertoarju slovenskega časopisa »za šolsko mladost«, torej za specifično bralno občinstvo, pripada med proznimi kategorijami osrednje mesto kratki zgodbi z otroškim glavnim likom, naj gre za prevode tujih, največkrat Schmidovih, besedil ali za izvirne slovenske prozne sestavke.⁸

Slovenske »povestice«, kot *Vedež* prevaja Schmidov termin »lehrreiche kleine Erzählung«, zvesto sledijo Schmidovi recepciji razsvetljenskega vzorca. Tako realizirajo vse tri tipe moralične zgledne zgodbe, ki jih je Schmidova matrica prevzela po prvotnem modelu iz 18. stol.: zgled za posnemanje, svarilen zgled ter kombinacijo zgleda in svarila v kratki zgodbi z dvema kontrastnima otroškima likoma.⁹

Zgled za posnemanje je glavni otroški lik v tekstih *Plačilo miloserčnosti* M. Valjavca, *Na svetiga Miklavža večer* F. Jeriše-Détomila, *Ljubezen do staršev* A. Praprotnika, *Usmiljenje do žival* B. Tomšiča, če navedemo samo nekatere izrazite primere.

Otroški lik kot svarilen zgled vrstniškim bralcem nastopa v tekstih *Nevarna tovarišija* A. Praprotnika, *Ne muči žival!* L. Svetca-Podgorskega, *Kaznovano terpinčenje žival* F. Cegnarja idr.

Dva otroška lika, ki utelešata zgledno nravno držo in njeno nasprotje, se pojavita v kratkih zgodbah *Prašanje* M. Kožuha in *Korist učenosti* N. Dolinarja.

Slovenske »povestice« svarilnega tipa udejanjajo celo vse tri Schmidove različice dogajalne sheme, prevzete po razsvetljenskem svarilnem zgledu.

Po prvi dogajalni shemi, ki je slovenskim posnemovalcem najljubša, je otroški lik za nezgledno držo drastično kaznovan, pogosto s smrtjo: tako je kot zgled neubogljivosti in nepokorščine očetu s smrtjo kaznovan devetletni Matevžek v kratki zgodbi M. Kožuha *Duh v mlaki*; s smrtjo otroškega lika se končata kratki zgodbi *Ne muči žival!* L. Svetca-Podgorskega in *Šivank ne v usta!* A. Praprotnika; kazen, ki sicer ni smrtna, doleti za negativno nravno držo glavne otroške like v svarilnih zgledih *Kaznovano terpinčenje žival* F. Cegnarja, *Svaritev* in *Kazen tatvine* A. Praprotnika, *Kaznovana tatvina* J. Korbana, *Povračilo* B. Tomšiča idr.

Po drugi dogajalni shemi svarilnega zgleda glavni otroški lik sicer spregleda svojo nezgledno nravno držo in se pokesa, vendar prepozno: tako npr. Lukec, ki je rad strašil majhne otroke, šele ob izgubi do smrti preplašenega bratca spregleda svojo pregrešno razvado, vendar prepozno, saj zaradi slabe vesti znori in umre (M. Kožuh, *Lukec in njegove bergle*); ta dogajalna shema je razvidna še v tekstih *Hudobni učenec in njegov kès (grevinga)* A. Praprotnika, *Enajsta ura* J. Navratila, *Sin mater vstreli* I. Obala idr.

Po tretji dogajalni shemi otroški lik s pomočjo odraslega vzgojitelja pravočasno sprevidi svojo nezgledno držo in se uspe poboljšati; ta doga-

jalna shema, ki svarilen zgled razplete v zgled za posnemanje, je razvidna v Praprotnikovi kratki zgodbi *Staro leto ali poboljšanje*: v njej se trmasta in neposlušna Jelica ob novoletnem obdarovanju z materino pomočjo pravočasno zave svojih nravnih spodrsrljajev in jih zmore uspešno odpraviti.

Tudi z zgradbo besedila posnemajo slovenske »povestice« v *Vedežu* Schmidovo matrico, saj izpričujejo značilno dvodelno strukturo z dogajalnim/pripovednim delom in sklepnim podukom, ki poudarja moralno- in verskovzgojno funkcijo teksta: da je ta dvodelna struktura, ki jo je Schmid prevzel po nemškem razsvetljskem vzorcu, tipična za *Lehrreiche kleine Erzählungen für Kinder*, potrjujejo tudi sočasno v *Vedežu* objavljeni prevodi iz tega nemškega osnovnošolskega berila.¹⁰

Kot pri Schmidu je dogajalni/pripovedni del besedila v tradiciji razsvetljskega modela umeščen v kmečko okolje. V bidermajerski težnji po upovedovanju družinske zasebnosti se dogajanje pogosto odvija v družinskem krogu ali vsaj z ozadjem družinskega življenja: revna, toda nravno zgledna kmečka družina je značilno okolje zgledega otroškega lika. Najvišjo socialno raven v kmečkem okolju predstavlja županova družina: ta v slovenskih »povesticah« nima a priori pozitivnega oz. negativnega predznaka in nastopa v zgledu za posnemanje (*Na svetiga Miklavža večer* F. Jeriše-Détomila) in v svarilnem zgledu (*Ne muči žival!* L. Svetca-Podgorskega).

Z obliko sklepnega dela v dveh verzih nekateri slovenski teksti zvesto sledijo zgledom iz *Lehrreiche kleine Erzählungen für Kinder*, kar pomeni, da posnemajo varianto sklepnega poduka, ki jo je Schmidova matrica prevzela po razsvetljskem vzorcu (E. F. Rochowa). Druga oblika sklepnega dela v *Vedeževih* »povesticah« je prozni poduk. Z njim se pripovedovalec neposredno obrača na mlade bralce. Domnevati smemo, da so se za to varianto podučnega sklepa, ki ji tradicija prav tako sega k razsvetljskemu vzorcu iz 18. stol., slovenski pisci odločali iz dveh razlogov. Prvič, zato, ker so z neposrednim sklepnim nagovorom mladih bralcev še poudarili intencionalnost besedila, in, drugič, iz vzgojne vne-me, tako značilne za duha »otroškega bidermajerja«: verjetno so pisci računali na to, da utegne neposredni didaktični ogovor otroških sprejemnikov še stopnjevati učinek moralno- in verskovzgojnega sporočila teksta.

Schmidovi recepciji nemškega razsvetljskega vzorca sledijo slovenske kratke zgodbe za otroke tudi z značilno oblikovanostjo glavnega otroškega lika: kot pri Schmidu ohranja otroški lik v slovenskih »povesticah« tipične znake toposa otroškega lika, kakršnega je izoblikoval razsvetljski vzorec iz 18. stol. To pomeni, da je otroški lik zgolj utelešenje vzgojnih želja in hotenj odraslih. Njegovo »otročkost« oz. »detinost«, kot izraz »Kindlichkeit« prevaja *Šolski prijatelj*, naj bi po nazorih tega prvega slovenskega pedagoškega časopisa tvorile: »ljubeča pokoršina staršem, hvaležnost, odkritoserčnost, dobrotljivost, postrežljivost in veselo serce alj dobra volja«.¹¹ Prepoznavamo vrline, ki jih je po razsvetljskem vzorcu prevzela in tematizirala tudi Schmidova matrica. Zato ni naključje, da je v slovenskih »povesticah« zgleden otroški lik kot utelešenje

»detinosti« v prvi vrsti pokoren staršem in da je problematizacija pokorščine oz. nepokorščine staršem v ospredju tako v zgledih za posnemanje kakor tudi v svarilnih zgledih. Tudi kadar ni osrednja tema, je ljubeča pokorščina staršem poudarjena kot temeljna čednost zgledega otroškega lika oz. nepokorščina kot osnovna pregreha nezgledega otroka. Med krepostmi, ki jim je bila Schmidova matrica še posebej naklonjena, uteleša zgleden otroški lik v slovenskih kratkih zgodbah altruistično držo do bratcev in sester (*Na svetiga Miklavža večer* F. Jeriše-Détomila idr.), dobrodelnost (*Dobro hoteti* I. Obala idr.) in usmiljen odnos do živali (*Ne muči žival!* L. Svetca-Podgorskega idr.).

Dosedanja obravnava je pokazala, kako so slovenske »povestice« z otroškim glavnim likom v *Vedežu* sledile Schmidovi matrici pri prevzemanju razsvetljenskega vzorca v tipološkem, morfološkem in motivno-tematskem pogledu; hkrati so prav tako zvesto posnemale tiste prvine Schmidovega vzorca, zaradi katerih ima Sengle pisateljevo različico za osrednjo prozno kategorijo »otroškega bidermajerja«.

V prvi vrsti gre za Schmidovo »Wiedervergeistlichung« razsvetljenškega vzorca: slovenske »povestice« v *Vedežu* posnemajo *Lehrreiche kleine Erzählungen für Kinder* tudi v njihovi verskovzgojni funkciji. Na to funkcijo opozarjajo že naslovi nekaterih kratkih zgodb, npr. *Moliti ne odlašaj!* in *Molitev pomaga* M. Valjavca. V večini besedil se moralno- in verskovzgojni poduk prepletata: tudi na enakovredno dvojno funkcijo opozarja včasih že naslov, tako v Praprotnikovi »povestici« z otroškim glavnim likom *Luč na zemlji in luč na nebu*. K pobožnosti spodbujajo številni zgledi za posnemanje.

Kot pri Schmidu je pobožnost neogibni del zglede drže pozitivnega otroškega lika: tako je pobožnost male Milice poudarjena v »povestici« *Milica – angelček ali skrivna dobrotnica* A. Praprotnika, čeprav ta kratka zgodba tematizira otroško dobrodelnost; pobožnosti glavnega otroškega lika ne pozabi omeniti Valjavčevo besedilo *Plačilo miloserdnosti*, čeprav tematizira usmiljen otroški odnos do živali ipd. Analogno je vsakršna nezgledna drža otroškega lika vzročno povezana z umanjkanjem pobožnosti, kar je razvidno iz kratkih zgodb *Povračilo* B. Tomšiča in *Kaznovano terpinčenje žival* R. Cegnarja idr. V kontekstu Schmidovega religioznega ozaveščanja otroških bralcev je razumeti pozornost, ki jo slovenske »povestice« z otroškim glavnim likom posvečajo čednostim, kot so sramežljivost, pohlevnost, potrpežljivost in še zlasti nedolžnost; s prisposodobami iz sveta rož, ki jim Sengle poudarja pogosto rabo v kulturi bidermajerja (Sengle I 1971, 36), je glavni otroški lik (in z njim vrstniški bralec) spodbujan k ohranjanju nedolžnosti, tako v tekstih *Grenka cvetlica* A. Praprotnika, *Cvetje* F. Jeriše-Détomila idr.

Teksti poudarjajo všečnost zglede otroške drže Bogu (*Golobček* A. Praprotnika idr.), opozarjajo mladega bralca, da je Bog vsepričujoč in da otrokovo zglede držo angeljci sporočajo v Nebesa (*Na svetiga Miklavža večer* F. Jeriše-Détomila idr.). Podoba angela vstopa v pripoved kot značilna prvina »otroškega bidermajerja«: angel varuh ni samo zvesti spremljevalec čednostnega otroškega lika, marveč zgleden otrok celo sam pridobiva angelske poteze, kot npr. v kratki zgodbi *Hruška osreči celo*

družino I. Obala; še več: otroškemu liku so podeljene sposobnosti angela varuha starih in osamljenih ljudi, kot v tekstu A. Praprotnika *Milica – angeljček ali skrivna dobrotnica*. Praprotnikov *Golobček* spodbuja mladega bralca k hvaležnosti do Stvarnika, ki da za vse skrbi in čednostno otrokovo držo poplača »na tem inu na unim svetu«.

Poudarjena Schmidova verskovzgojna intenca je izhajala iz pisateljevega prepričanja o centralni vlogi religije pri vzgoji mladine (Pörnbacher 1968, 50). To idejno izhodišče se v njegovem osnovnošolskem berilu *Lehrreiche kleine Erzählungen für Kinder* odraža kot proces, ki ga W. Pape označuje kot desekularizacijo razsvetljske moralične zgledne zgodbe. Z ugotavljanjem desekularizacije, ki naj bi se v nemškem jezikovnem prostoru zgledno uresničila prav s Schmidovim vzorcem, Pape pritruje sodbi Sengleja, da je Schmid s svojo besedno produkcijo za mladino tipičen predstavnik restavracijskega časa bidermajerja.¹²

Gre za pomenljiv idejni premik, ki ga je izvedla Schmidova bidermajerska različica in prevzela slovenska »povestica« z otroškim glavnim likom: razsvetljski vzorec je »christliche Tugend«, na katero opozarja že E. F. Rochow (Müller 1976, 15), razumevala kot pogoj za doseganje tuzemske sreče, saj Bog zgledno držo poplača že na tem svetu; tuzemsko srečo je imel razsvetljski vzorec v mislih tudi z nenehnim opozarjanjem na življenjsko koristnost krepostne drže že v otroštvu. Za razliko od razsvetljskega vzorca usmerja Schmidova desekularizirana različica pogled otroškega lika (in vrstniškega bralca) čez »časno srečo« v večnost: posvetna cena zgledne drže otroškega lika ni v ospredju, prava teža plačila za zgledno nravno držo je premaknjena iz tuzemske opcije in nakazana v nebesih kot »pravem domu«. Prav v spreminjanju odnosa do tipično razsvetljskega poudarka tuzemski koristnosti pozitivne nravne drže za otroški lik se tudi v slovenskih kratkih zgodbah z otroškim glavnim likom odraža desekularizacijska intenca Schmidove bidermajerske različice.

Hkrati z verskovzgojnim poudarkom prevzemajo slovenske »povestice« v *Vedežu* po Schmidovi matrici še druge prvine, ki so značilne za »otroški bidermajer« in ki jih je mogoče povezovati z razsvetljskim sentimentalizmom (Kos 1987, 51): sentimentalnost, idiličnost in obilno rabo pomanjševalnic kot davek modnemu bidermajerskemu »otroškemu tonu« v slogu. Naklonjenost tem prvinam je še posebej očitna v tekstih, v katerih je zaznati samostojnejšo pisateljsko držo slovenskih piscev.

Slovenski sotrudniki *Vedeža* so Schmidov vzorec prevzemali namreč v dveh različicah. Prva je zvesti posnetek »lehrreiche kleine Erzählung«, kar pomeni, da imajo tudi slovenske kratke zgodbe za otroke droben obseg, skromno razvit dogajalni/pripovedni del in podučni del v dveh verzih (rimani štirivrstičnici). Druga možnost je razširjena različica »lehrreiche kleine Erzählung«: zgledi te slovenske variante Schmidovega vzorca so upovedovalno ambicioznejši in dogajalno bolj razviti, v njih se stopnjujejo prvine sentimentalnosti in idiličnosti, podprte z obilno rabo pomanjševalnic.

Že v zgledih prve različice, kot so Praprotnikovi teksti *Luč na zemlji in luč na nebu*, *Jesen*, *Nevarna tovarišija*, pridejo do izraza prvine senti-

mentalnosti, čeprav jim droben obseg teksta ne omogoča večjega razmaha. To velja tudi za druge primere te različice, kot so *Plačilo miloserčnosti* M. Valjavca, *Kaznovano terpinčenje žival* F. Cegnarja, *Povračilo* B. Tomšiča, čeprav vse tri kratke zgodbe problematizirajo usmiljeno oz. kruto držo otroškega lika do živali, se pravi temo, ki je že sama na sebi omogočala pripovedim nabož sentimentalnosti.

Izrazitejše so prvine sentimentalnosti in idiličnosti v zgledih razširjene različice »lehrreiche kleine Erzählung«, kot dokazujejo teksti *Milica – angeljček ali skrivna dobrotnica* A. Praprotnika, *Na svetiga Miklavža večer* F. Jeriše-Détomila, *Duh v mlaki* in *Lukec in njegove bergle* M. Kožuha, *Po hudi tovarišiji rada glava boli* M. Valjavca idr.

Zgledom razširjene različice osnovnega Schmidovega vzorca je razraščanje prvin sentimentalnosti in idiličnosti omogočal že občutno povečan obseg teksta in z njim povezana izrazitejša razčlenjenost dogajalnega/pripovednega dela: v njem se pisci preizkušajo v zahtevnejših upovedovalnih postopkih, izpričujejo višjo raven pisateljske veščine. Hkrati pripovedno razvitejša varianta spodbuja vdor sentimentalnosti celo v sklepni del, s tem ko ukinja Schmidov tradicionalni sklepni poduk v dveh verzih, ki učinkuje bolj ali manj brezosebno, in ga nadomešča s pripovedovalčevim neposrednim podučnim nagovorom mladih bralcev, ki je ponavadi čustveno obarvan.

Nadih sentimentalnosti je pogosto zaznati že v drži glavnega otroškega lika, saj so bile Schmidovemu bidermajerskemu vzorcu med krepostmi, ki jih je prevzemal iz razsvetljskega modela, očitno posebej pri srcu čednosti, ki so z glednemu otroškemu liku podeljevale ganljive poteze. To pa so bile ndr. ljubeča pokorščina staršem, altruističen odnos do bratcev in sester v družini, dobrsročna dobrotelost ter usmiljenost do živali, zlasti do ptic.

Ganljivo učinkuje lik fantička, ki v svojem zglednem usmiljenju do živali pozimi reši otrplo ptico in požrtvovalno skrbi zanjo do pomladi, ko jo iz kletke izpusti na svobodo (*Usmiljenje do žival* M. Valjavca); ganljiva je altruistična drža male Milice, ko polovico svojih daril nesebično razdeli med mlajše bratce in sestriče (*Na svetiga Miklavža večer* F. Jeriše-Détomila); močan nabož sentimentalnosti ima dobrotelna drža male Milice, ki na skrivaj obdaruje starega reveža (*Milica – angeljček ali skrivna dobrotnica* A. Praprotnika) ipd.

Poudarili smo že, da otroški lik v slovenskih »povesticah« vztraja v okvirih razsvetljskega toposa otroškega lika: to pomeni, da nima razvitih individualnih lastnosti, marveč ga kot utelešeno vrlino oz. pregreho označuje samo spol in lastno ime. Toda v zgledih razširjene, dogajalno razvitejše različice Schmidovega bidermajerskega vzorca se ob lastno ime glavnega otroškega lika kdaj pa kdaj že prikrade dodatna oznaka v sentimentalnem tonu: glavni otroški lik postane »zal fantek« ali »mila deklica«, »cveteča deklica«, »deklica cvetečiga, okrogliga obraza«; vse do najbolj razvitega in hkrati najbolj sentimentalnega opisa zglednega otroškega lika, kar jih je mogoče najti v *Vedeževih* »povesticah«: »Rumeno kodrasti lasje so bili kinč njegove glave, sveta nedolžnost je počivala na njegovih milordečih licah in žlahtno serce se mu je vidilo tako

rekoč v bistrjih očeh.«¹³ Opis zasluži, da smo ga navedli, saj bo v slovenski prozni produkciji za mladino v drugi polovici 19. stol. postal standardni obrazec za podobo zglednega otroškega lika.

Kot prihaja ganljivost glavnega otroškega lika do izraza v altruistični drži do mlajših bratcev in sestic, se prvine sentimentalnosti kažejo tudi v odnosu zglednega otroškega lika do odraslih v družini.

Lik odraslega vzgojitelja, ki je že v razsvetljskem modelu imel stalno (stransko) vlogo, je obenem z njegovo tradicionalno funkcijo nosilca nravnega poduka otroškemu liku (in vrstniškim bralcem) prevzela tudi Schmidova bidermajerska desekularizirana različica. Toda s pomenljivo, za duha »otroškega bidermajerja« značilno spremembo: lik matere je začel prevzemati funkcijo lika očeta. Po vzoru Schmidove matrice je tudi v slovenskih kratkih zgodbah z otroškim glavnim likom opaziti, kako se namesto lika očeta kot tradicionalnega nosilca vsakršnega poduka otroškemu liku v isti funkciji zmerom bolj uveljavlja lik matere: mati glavnega otroškega lika nravno vodi in razsoja v kratkih zgodbah *Novo leto ali poboljšanje*, *Grenka cvetlica*, *Šivank ne v usta!* A. Praprotnika, *Na svetiga Miklavža večer* F. Jeriše-Détomila, *Moliti ne odlašaj!* M. Valjavca idr.

Tako že sam premik z vzgojnega odnosa otrok-oče, ki je bil tipičen za razsvetljski vzorec iz 18. stol., na odnos otrok-mati v Schmidovi različici, čustveno zmehča tradicionalno avtoritarnost vzgojne komunikacije: mehkejša bidermajerska varianta materinskega vzgojnega vodstva potomcev v družini pa je že sama na sebi omogočala razmah sentimentalnosti v pripovedi.

Vdanost otroškega lika materi, posebna čustvena navezanost na mater, pomeni značilen odmik Schmidove bidermajerske različice od razsvetljskega modela: novi odnos pride v slovenskih »povesticah« do izraza v ljubeči skrbi in pozornosti otroškega lika do matere, kakor tudi v materinskem vzhičenju nad zgledno nravno držo otroškega lika oz. nad njegovim prizadevanjem, da bi se poboljšal; obe možnosti sta realizirani v tekstih *Mali kamnosek* F. Jeriše-Détomila, *Plačilo miloserčnosti* M. Valjavca, *Hvaležni sin Jurče* I. Obala, *Na svetiga Miklavža večer* F. Jeriše-Détomila, *Staro leto ali poboljšanje* A. Praprotnika idr.

Tudi lik očeta kaže v slovenskih posnetkih Schmidove matrice več čustev kot v prvotnem nemškem razsvetljskem vzorcu: tako lik očeta ne skriva ganjenosti, kadar je priča zglednim rezultatom svoje vzgoje (*Milica – angeljček ali skrivna dobrotnica* A. Praprotnika), ne zadržuje solz, kadar njegovi dobronamerni vzgojni opomini pri potomcih ne zaležejo (*Kaznovana tatvina* J. Korbana), od žalosti zaradi otrokove življenjske katastrofe lahko celo umre (*Duh v mlaki* M. Kožuha).

Bidermajerskemu stereotipu zglednega otroškega lika ter sentimentalno obarvani vzgojni komunikaciji med otroškim likom in njegovim odraslim vzgojiteljem se pridružujejo idilični prizori.

V ospredju je družinska idila, ta morda najbolj priljubljena tema »otroškega bidermajerja« (Sengle II 1972, 134): idilična zasebnost zgledne družine pride še posebej do izraza v tekstih, ki dogajanje umeščajo v čas slovesnejših družinskih praznikov, kot so Miklavžev večer (*Na svetiga Miklavža večer* F. Jeriše-Détomila), Božič (*Sveti večer* A. Pra-

protnika), Silvester (*Staro leto ali poboljšanje* A. Praprotnika); pri tem se tradicionalni obred obdarovanja otrok v družinskem krogu lahko izkaže kot dodatna priložnost za ganljive prikaze otroške hvaležnosti staršem, zlasti vdanosti materi, in opise altruističnih odnosov med otroki.

Da gre za vaško idilo, je včasih razvidno že iz podnaslova »образи s kmetov«; vaško družinsko idilo udejanjajo kratke zgodbe, ki složno družino prikazujejo tudi pri zasluženem počitku po delu (*Jesen* A. Praprotnika idr.) ali ob družinskem nedeljskem obhodu posestva, kot npr. v Praprotnikovi avtorski predelavi Schmidovega teksta *Klasje*, v kateri »otročiči veselo žvižgaje skakajo po zelenih traticah«.¹⁴

Zgornji citat opozarja na Praprotnikovo naklonjenost deminutivni dikciji; ta se povsem ujema s pisateljevimi pogledi na kategorijo »otročstvo«: »sladka otročja leta«, kot pisec idealizirano poimenuje to življenjsko obdobje (*Deklica na razpotju*), so že po razsvetljenski tradiciji terjala od intencionalne besedne tvornosti ustrezen »otroški ton« na jezikovno-slogovni ravni.

»Kinderbiedermeier« je namreč hkrati z revitalizacijo reprezentativnega razsvetljenskega vzorca za otroke oživil tudi filantropinistično prizadevanje nemških piscev iz 18. stol., da bi pri pisanju za otroke ujeli ustrezen »Kinderton«. Toda za model iz 18. stol. je značilna preprosta, stvarna dikcija, saj sta tvorca tega vzorca E. F. Rochow in Chr. F. Weisse poudarjala, naj se »Herablassung zum Kinde« odraža v dikciji, ki naj bo »einfach und schmucklos«;¹⁵ bidermajerska različica pa se je odločila drugače: vrhovno maksimo razsvetljensko-filantropinistične vzgojne doktrine, »dass man sich zur Empfänglichkeit der Kinder herablassen müsse«,¹⁶ je uresničevala z deminutivno dikcijo.

To slogovno maniro, ki že sama na sebi stopnjuje sentimentalnost pripovedi, je prevzela tudi slovenska kratka zgodba z otroškim glavnim likom. Značilno se deminutivna dikcija uveljavlja predvsem v zgledih razširjene različice »lehrreiche kleine Erzählung«, in to celo v obeh segmentih dvodelne strukture tekstov: v dogajalnem/pripovednem delu in v sklepnem didaktičnem ogovoru mladih bralcev.

Raba pomanjševalnic je kot bidermajerska slogovna manira značilna za vse vidnejše Vedeževe pisce kratkih zgodb z otroškim glavnim likom; med njimi tudi za A. Praprotnika, vodilnega prozaista v prvem slovenskem mladinskem časopisu. To ni naključje: kot glavni prevajalec in prirejevalec zgledov iz Schmidovega berila *Lehrreiche kleine Erzählungen für Kinder*, ki jih je Vedež objavljajal v vseh treh letih izhajanja, je A. Praprotnik ne samo dodobra spoznal reprezentativni Schmidov bidermajerski vzorec, marveč ta model prevzel tudi za temeljno matrico svoje prozne proizvodnje za otroke; to dokazujejo tako njegove kratke zgodbe z otroškim glavnim likom v *Vedežu* kakor tudi vsi kasnejši prozni spisi za otroke.

Schmidovi bidermajerski desekularizirani različici razsvetljenskega vzorca ni ostal zvest samo A. Praprotnik. Na Slovenskem je ta Schmidova matrica obvladovala kategorijo kratke zgodbe za otroke skozi vse 19. stol. in še čez. To dejstvo potrjuje posvetno prozno berivo v oficialnih učbenikih druge polovice 19. stol. in tudi v neoficialnih učbeniških pri-

pomočkih ter zunajšolskih leposlovnih publikacijah za otroke. Tipični primeri slednjih so v šestdesetih letih Praprotnikove premijske knjižice *Darek pridni mladosti* (I–III, 1861–64) in *Zlati orehi slovenski mladini v spomin* (1866) I. Tomšiča. V petdesetih in šestdesetih letih je zveste posnetke Schmidove kratke zgodbe z otroškim likom zaslediti v almanahu *Drobtince* (1846–), mdr. tudi Slomškove. Toda status osrednje prozne kategorije je ta Schmidov bidermajerski vzorec vzdrževal predvsem v mladinskih časopisih *Vrtec* (1871–) in *Angeljček* (1887–), v katerih je tudi sicer izšel poglavitni del izvirne slovenske prozne produkcije za otroke v 19. stol.

Medtem ko je *Angeljček* vztrajal pri čim bolj vernih slovenskih posnetkih Schmidovega bidermajerskega vzorca, se zdi *Vrtčeva* recepcija bolj sproščena. Potekala je v obeh že iz *Vedeža* znanih različicah. Teksti prve različice so zvesti posnetki Schmidovega vzorca. V zgledih druge različice, pri kateri gre za pripovedno razširjeno varianto osnovnega Schmidovega vzorca, pa se odločneje kot v *Vedežu* odražajo pisateljske ambicije slovenskih tvorcev. To pomeni, da slovenski pisci ohranjajo strukturno-morfološke, motivno-tematske in slogovne značilnosti Schmidovega vzorca, hkrati pa zmerom bolj samozavestno širijo obseg teksta, zmerom bolj večše členijo dogajalni/pripovedni del in hkrati krčijo pridržni sklepni poduk. Toda kljub razraščanju pripovednega dela in njegovi razčlenjenosti se besedilo (še) ne zmore izviti izpod nadvlade pedagoškega imperativa: tekst ostaja moralična zgledna zgodba z močno poudarjenimi drugimi tipičnimi prvini »otroškega bidermajerja«, kot so sentimentalnost, idiličnost in deminutivna dikcija. Ta varianta slovenske recepcije Schmidovega bidermajerskega vzorca je značilna tudi za Stritarjeve »povestice«, kot pisatelj tradicionalno poimenuje svoje kratke zgodbe z otroškim glavnim likom, ki jih še leta 1902 zasledimo v zbirki *Zimski večeri* (npr. *Otrok po očeta*).

Naša obravnava se je osredotočila na recepcijo proznega Schmidovega vzorca za otroke, saj je ta prvi prenesel »otroški bidermajer« na slovenska literarna tla. Zgledi Schmidovega pesemskega vzorca za otroke in njegovega vzorca otroške igre so se v prvih prevodih pojavili na Slovenskem kasneje: zgledi pesemskega vzorca za otroke konec tridesetih let,¹⁷ zgledi otroške igre šele v začetku sedemdesetih let 19. stol.¹⁸ Oba vzorca, ki sta prav tako bidermajerski desekularizirani različici razsvetljskih modelov iz 18. stol., sta spodbudila slovenske posnetke in ostala temeljni matrici za glavnino slovenske pesemske in dramske proizvodnje za otroke vsaj do konca 19. stol.¹⁹

Tako tudi recepcija Schmidovega pesemskega in dramskega vzorca za otroke dokazuje, da se je »otroški bidermajer« pojavil v slovenskem mladinskem slovstvu 19. stol. tako rekoč v čisti obliki, res da z zamudo, zato pa z daljnosežnim učinkom.

OPOMBE

¹ Sengle 1971–1980, Bd I, 118.

² Sengle 1971–1980, Bd I, 118; Bd II, 809–810.

³ Prim. tudi Kuhn-Merkel 1977; Pape 1981, 175–180.

⁴ Sengle 1971–1980, Bd II, 968. Prim. tudi Kuhn-Merkel 1977, Beyer 1941, 40.

⁵ Chr. Schmid je v duhu bidermajerske izostrenosti za starostna obdobja ciljne skupine strogo ločil pisanje za obdobje otroštva (*die Kindheit*) od spisov za odrasčajočo mladino (*die Jugend*): to ciljno skupino je imel v mislih s spisi »für das blühende Alter«, npr. s pesniško zbirko *Blüthen, dem blühenden Alter gewidmet*, z zbirko kratkih zgodb *Erzählungen, dem blühenden Alter gewidmet* idr. Sestavke za otroke je pogosto že v naslovu opremil s sintagmo *für Kinder*; mišljeni so bili bralci do 10., največ do 12. leta. Prim. Pörnbacher 1968, Lang 1966, tudi Kuhn-Merkel 1977.

⁶ Prim. Kobe 1992, predvsem poglavje »Posvetna kratka zgodba z otroškim glavnim likom na Slovenskem do vznika Vedeža«, 180–265.

⁷ »Deklica in kresnica«. *Drobtince I* (1846), 152; »Rožice za dekleta«. *Drobtince I* (1846), 153. Almanah *Drobtince* daje v okvirih proznega beriva za otroke prednost basni.

⁸ Kratka zgodba z otroškim glavnim likom obvladuje več kot polovico proznih sestavkov v *Vedežu* (1848–1850), navzoča je v vseh treh letnikih, pri tem v I. in II. letniku odločno prevladuje nad drugimi proznimi vzorci.

⁹ Podrobna analiza Schmidovega vzorca v primerjavi z razsvetljskim modelom E. F. Rochowa in Chr. F. Weisseja je opravljena v: Kobe 1992, 180–265. Izsledke te analize, kar zadeva Schmidovo recepcijo razsvetljskega vzorca, upošteva pričujoča obravnava.

¹⁰ Na prevodni ravni je navzočnost tekstov iz berila *Lehrreiche kleine Erzählungen für Kinder* v *Vedežu* ugotovil M. Jevnikar, ko je odkrival Schmidove predloge za pretežno anonimno objavljenimi besedili. V: Jevnikar 1967, 1968. Izbor v *Vedežu* zajema 28 tekstov iz I. in II. dela Schmidovega berila in posreduje bralcem *Lehrreiche kleine Erzählungen für Kinder* v obeh tradicionalnih variantah, s katerima Schmid sledi razsvetljskemu vzorcu Rochowa: različico z odraslim glavnim likom v funkciji pozitivnega oz. svarilnega zgleda mladim bralcem za čas njihove odraslosti in različico z otroškim glavnim likom kot vrstniškim zgledom oz. svarilom. Za našo obravnavo je pomembno dejstvo, da različica z otroškim glavnim likom zajema polovico vseh v *Vedežu* prevedenih zgledov Schmidove matrice, se pravi 14 od 28. prevodov.

¹¹ »Ljudska šola«. V: *Šolski prijatelj. Časopis za šolo in dom*. Celovec, I. leto, 217.

¹² Pape 1981, 78; Sengle 1971–1980, Bd II, 157, 159–161.

¹³ I. Obalo, »Hruška osreči celo družino«. *Vedež* II. 7. list II. pol., 49.

¹⁴ *Vedež*, III. leto 1850. 27.

¹⁵ Prvi je to zahtevo izrazil E. F. Rochow v uvodu svojega osnovnošolskega berila *Der Kinderfreund*. V: E. F. Rochow, *Der Kinderfreund. Ein Lesebuch zum Gebrauch in Landschulen. Genaue Nachbildung des Urdrucks vom Jahre 1776. Mit einem Geleitwort von dr. Ernst Wiegandt*. Leipzig 1925, 5.

¹⁶ To vrhovno maksimo razsvetljsko filantropinistične pedagogike je formuliral P. Villaume v spisu *Bemerkungen für schreibende und redende Kinderlehrer* (1772). Povzeto po Kobe 1992, 30–42.

¹⁷ Prva dva zgleda Schmidovega pesemskega vzorca z otroškim likom prinaša v prevodih Šerfov *Cvetenjak ali rožnjek cveteči mladosti vsajen* (1839): »Lejle no rože« (Lilien und Rosen) in »Vodena roža« (Die Wasserrose).

¹⁸ Prvi prevod Schmidove igre za otroke je izšel v *Vrtcu* leta 1872 z naslovom »Kaznovana radovednost«: enodejanko je »po hrvaškem preuredil« Lj. Tomšič. V: Saksida 1998, 95–96.

¹⁹ Izjema v pesemski produkciji za otroke so Levstikove »Otročje igre v pesencah« (*Vrtec*, 1880), ki pomenijo radikalen premik v poetoloških izhodiščih in njihovi realizaciji.

LITERATURA

A

SCHMID, Christoph von: *Kratkočasne právlice otrokam v' podvučenje*. Iz Nemškiga poslovenili mladi duhovni v' Celovški duhovščini. V' Celovci 1835.

SCHMID, Christoph von: *Lehrreiche kleine Erzählungen für Kinder. Ein Lesebuch für Volksschulen*. I–II. V: *Christoph Schmid's sämtliche Volks- und Jugendschriften*. Neunter Band. St Gallen 1939.

SCHMID, Christoph von: *Prijétne pripovedi za otróke*. Iz Nemškiga poslovenili mladi duhovni v' Celovški duhovščini. V' Celovci 1832.

STRITAR, Josip: *Zimski večeri*. Izdala in založila Družba sv. Mohorja v Celovcu 1902.

VEDEŽ. Časopis za mladost sploh, pa tudi za odrašene proste ljudi (od II.: Časopis za Šolsko mladost). Vrednovan od Janeza Navratila. V Ljubljani. Tečaj I–III. 1848–1850.

B

Begriffsbestimmung des literarischen Biedermeiers. Hrsg. Elfriede Neubuhr. Darmstadt 1974.

BEYER, Hugo: *Die Moralische Erzählung in Deutschland bis zu Heinrich von Kleist*. Frankfurt a. Main 1941.

JEVNIKAR, Martin: »Krištof Šmid in začetki slovenskega pripovedništva«. *Izvestje srednjih šol s slovenskim učnim jezikom na tržaškem ozemlju. Za šolsko leto 1966–67*. Trst 1967.

JEVNIKAR, Martin: »Vpliv Krištofa Šmida na slovensko pripovedništvo«. *Izvestje srednjih šol s slovenskim učnim jezikom na tržaškem ozemlju. Za šolsko leto 1967–68*. Trst 1968.

KOBE, Marjana: *Mladinsko slovstvo na Slovenskem od njegovih začetkov do srede 19. stoletja. Vedež in začetki umetnega mladinskega slovstva s posvetno vsebino*. Dis., Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani 1992.

KOS, Janko: »Prešeren in bidermajer«. *Slavistična revija* 30, 1982, 1, 47–68.

KOS, Janko: *Primerjalna zgodovina slovenske literature*. Ljubljana 1987.

KUHN, Andrea – Johannes Merkel: *Sentimentalität und Geschäft. Zur Sozialisation durch Kinder- und Jugendliteratur im 19. Jahrhundert*. Berlin 1975.

LANG, Paul: *Das deutsche Lesebuch und Christoph von Schmid. Eine kritische Studie als Beitrag zur Lesebuch- und Jugendschriftenfrage*. Leipzig 1966.

MÜLLER, Helmut: *Vom Sittenbüchlein zur moralischen Erzählung*. Wien 1976.

PAPE, Walter: *Das literarische Kinderbuch. Studien zur Entstehung und Typologie*. Berlin, New York 1981.

PÖRNBACHER, Hans: *Christoph von Schmid und seine Zeit*. Weissenkorn 1968.

SAKSIDA, Igor: *Slovenska mladinska dramatika*. Maribor 1998.

SENGLE, Friedrich: *Biedermeierzeit. Deutsche Literatur im Spannungsfeld zwischen Restauration und Revolution 1815–1848*. Bd I–III. Stuttgart 1971–1980.

■ »KINDERBIEDERMEIER« IN SLOWENIEN

Das »Kinderbiedermeier« setzte sich in Slowenien durch die Rezeption des von Christoph Schmid entwickelten literarischen Modells für Kinder durch. Dieses verwirklicht die beiden nach Friedrich Sengle für das »Kinderbiedermeier« konstituierenden Tendenzen: das Schreiben für eine bestimmte Zielgruppe sowie die Tendenz nach der Übernahme literarischer Muster aus dem 18. Jahrhundert, jedoch in der desäkularisierten Form.

Das Schmidische Modell übertrug das »Kinderbiedermeier« in die slowenische Literatur zunächst in der Kategorie der Kurzgeschichte mit dem Kinderhelden. Diese wurde zum schöpferischen Impuls für die originelle Prosaproduktion für Kinder erst in der ersten slowenischen Jugendzeitschrift *Vedež* (1948–1850), wengleich die ersten Beispiele dieser Matrix in Slowenien dank erbaulicher Tätigkeit des Bischofs und Volkserziehers Anton M. Slomšek (1800–1862) schon in der ersten Hälfte der dreißiger Jahre zu finden sind, und zwar in den Übersetzungen der beiden Teile von Schmid's Lesebuch *Lehrreiche kleine Erzählungen für Kinder*, die im Slowenischen als *Prijétne pripovedi za otroke* (1832) und *Kratkočasne pravlice otrokam v' podvučenje* (1835) betitelt wurden. Slowenische »povestice«, wie die Zeitschrift *Vedež* den Schmidischen Termin »lehrreiche kleine Erzählung« übersetzt, erschienen parallel zur zweiten Welle der in der Zeitschrift veröffentlichten neuen Übersetzungen. Die slowenischen Texte folgen sowohl in typologischer, morphologischer als auch motivisch-thematischer Hinsicht der Schmidischen Rezeption des deutschen Aufklärungsmodells. Gleichzeitig übernehmen sie genauso treu auch die typischen Biedermeierelemente der Schmidischen Matrix: so wird in den slowenischen lehrreichen kleinen Erzählungen für Kinder neben der traditionellen aufklärerischen moraldidaktischen Funktion der Texte im Schmidischen Geist die Glaubenslehre hervorgehoben und zugleich die Vorliebe für die Sentimentalität, Idylle und Häufung von Diminutiven als Tribut an den damals modernen biedermeierischen »Kinderton« im Stil bezeugt.

Charakteristischerweise zeigen sich Elemente der Sentimentalität, Idylle und diminutive Formen vor allem in slowenischer Variante der erweiterten »lehrreichen kleinen Erzählung«: diese ist im Ausdruck ambitiöser und in Handlung entwickelter als jene Variante, die der Schmidischen Matrix treu ist; in den Beispielen narrativ erweiterten Schmidischen Modells entfaltet sich eine eigenständigere Autorenhaltung slowenischer Schöpfer bei der Übernahme typischer Elemente des »Kinderbiedermeiers«.

Die slowenische Kurzgeschichte für Kinder blieb der Schmidischen biedermeierischen desäkularisierten Variante des aufklärerischen Modells treu durch das ganze 19. Jahrhundert und noch danach.